

İbn Haldun Çalışmaları Dergisi, 2 (1) 2017, 69–92

Abdullah Şerit'in Perspektifinden İbn Haldun'un Siyaset Düşüncesinin Önemi ve Eleştirisi*

Critical Review on Ibn Khaldun's Political Thought and Relevance: The Perspective of Abdallah Sharit

Fadila Grine⁽¹⁾, Ouassila Khezzar⁽²⁾

⁽¹⁾ Malezya Üniversitesi, Malezya, ⁽²⁾ Yüksek Eğitim Okulu, Cezayir

⁽¹⁾ drfadilagrine@gmail.com

Öz: İbn Haldun'un düşünceleri hem Arap dünyasında, hem de Batı'da fikri tartışmalar yaratmaya devam etmektedir. İbn Haldun'un devlet kavramı, yönetimin temelleri, devletin yükselmesinin ve çöküşünün dâhili nedenleri hakkındaki görüşleri, Arap toplumunun bugünkü ve gelecekteki emarelerini ziyadesiyle taşımaktadır. İbn Haldun devletin gerilemesinin kesin sebebi olarak daha çok iç amillerle alâkadar olmuştur. Bununla birlikte, devletin zayıflamasında yabancı istilaların ve harici faktörlerin etkisini de kabul etmektedir. Öte yandan, İbn Haldun dış taarruzların ancak toplumdaki parçalanma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra etkili olduğuna inanmaktadır. Başka bir deyişle, asabiyet anlayışının sosyal ve siyasi güçleri bir araya getirmekte zorlandığı veya harici saldırılara karşı bu güçleri harekete geçiremediği durumlarda harici saldırılar devletin zayıflamasında müessirdirler. Abdullah Şerit'e göre, günümüz Arap toplumunun sosyal, siyasi ve kültürel bakımdan eleştirel değerlendirmesi; İbn Haldun'un devrinden bu yana değişen çok bir şey olmadığını ve Mukaddime'de yaptığı teşhislerin günümüzde de geçerli olduğunu göstermektedir. Asabiyet halen Arap toplumlarının temelidir ve siyasi otorite uğruna mücadele hâkim davranış kalıbıdır. Arap toplumları milliyetçiliğe yönelmişlerdir ancak bu alanda başarısız olmaları keskin bir şekilde asabiyeti yeniden diriltmişti. Bu durum, daha evvel İbn Haldun tarafından öne sürülen kavramların ne kadar önemli ve kayda değer olduğunu açıklamaktadır. Şerit, İbn Haldun'un ortaya koyduğu anlayışın bugünkü Arap devletlerinin ihtiyaçlarına cevap verebilir nitelikte olduğuna inanmaktadır. Ayrıca günümüz çatışmaları açısından İbn Haldun'un fikirlerinin hayati bir önem kazandığını düşünmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Şerit'e göre İbn Haldun'un bilhassa siyaset düşüncesinin günümüze uygun olduğunun göstergelerinin ve emarelerinin ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca bu çalışma Arap ülkelerindeki güncel sosyo-politik değişimlerin ışığında İbn Haldun'un siyaset düşüncesinin uygulanabilirliğini değerlendirmektedir. Şerit yaptığı çalışmalarla Arap toplumunun bugünkü şartlarının yorumlanmasında ve anlaşılmasında İbn Haldun'un görüşlerinden yararlanılabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bu makale günümüz ile ilgili dersler çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Şerit, İbn Haldun, Devlet, Yönetim, Siyaset

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Abstract: *The thought of Ibn Khaldun's thought continues to generate highly intellectual debate in the Arab and Western world. His thought on the state and the foundations of government, as well as the factors inherent within their rise and collapse are highly reflective of some of the contemporary and future tracks of Arab society. Ibn Khaldun was greatly intrigued and interested in internal factors as being the most decisive reasons of decline, while nonetheless acknowledging the impact of foreign invasions and externalities on the decline of states. He holds however that foreign invasion is only effective to the degree of disintegration reached by society, or alternatively where it is difficult for the sense of 'Asabiyyah to unite existing social and political powers, or consequently fails to awaken those forces in the face of external aggression. The critical evaluation of the contemporary socio-politico-cultural context of Arab societies in accordance with Abdallah Sharī's probes show little change since Ibn Khaldun's times, and are no different from what is found in his own diagnosis within the Muqaddimah. Arab societies are still based on Asabiyyah, and the struggle for political authority continues to be their governing pattern. Though they made inroads towards nationalism; their failure sharply revived the aforementioned Asabiyyah. explains and highlights the relevance and credibility of concepts raised earlier by Ibn Khaldun. Sharī is of firm belief that the insight offered by Ibn Khaldun can meet the dire needs of present-day Arab states. Within this context, Sharī finds that the ideas of Ibn Khaldun have become critically relevant to the existing conflict. This inquiry seeks to explore the manifestations of and implications of Ibn Khaldun's relevance to the present-day according to Sharī, especially regarding the pertinence of his political thought. This study also assesses the relevance of Ibn Khaldun's political thought in light of contemporary socio-political changes taking place in Arab countries. This study intends to derive relevant lessons pertinent to our times; precisely on what Sharī attempted to do in his study of Ibn Khaldun, specifically seeking to emphasize Ibn Khaldun's relevance to the interpretation and understanding of contemporary Arab conditions.*

Keywords: *Abdallah Sharit, Ibn Khaldun, State, Administration, Politics*

Giriş

İbn Haldun'un düşünceleri hem Arap dünyasında, hem de Batı'da fikri tartışmalar yaratmaya devam etmektedir. İbn Haldun'un düşüncesi çok geniş kapsamlıdır ve günümüzdeki önemli mesele ve ihtilafli konulara değinmektedir. Bu nedenle çok dikkat çekmiştir, ayrıntılı olarak incelenmesi ve üzerinde daha derin düşünülmesi gerekmektedir. Ölümünün üzerinden altı yüzyıldan fazla geçmiş olmasına rağmen İbn Haldun'un düşünce ve teorileri üzerine halen çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Sunduğu öneriler ve kavramsal yapılarla zaman ve mekânın ötesine geçen İbn Haldun sosyolojinin ve sosyal bilimlerin takdire şayan öncülerindedir.

İbn Haldun'un yazılarında ihata ettiği konuları tümüyle kapsayacak bir çalışma yapmak hayli zor. Bu tarz girişimlerin buluşacağı ortak nokta, başlıca teorisi olan devlet ve devletin dayandığı esas temellerdir. Ayrıca bu tarz çalışmalar devletin ilerlemesine ve

çökmesine neden olan etkenleri de ele almalıdır. Bunun yanı sıra, bu mevzular bugünkü Arap toplumlarında vuku bulanları açıklamaktadır. Daha önemlisi ise ileride atılacak gelişim adımları için önemli dersler sunmaktadır.

Bu çalışmada İbn Haldun'a müracaat edilmesinin amacı İbn Haldun'un kendi dönemi ve öncesindeki Arap toplumu hakkındaki çalışmalarını nakletmek değildir. Bu çalışmada yapılmak istenen, onun dönemine ait olanları ayırarak modern bir okumayla bunlardan dersler ve bilimsel sonuçlar çıkarmaktır. Burada bu özel çalışma alanında uzmanlaşan Cezayirli düşünür Abdullah Şerit'in adını zikretmek gerekir. Şerit, günümüz Ortadoğu'sunda göze çarpan durum ve şartların açıklanmasında İbn Haldun'un fikirlerinin önemini vurgulamak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Şerit, Arap dünyasını betimleyen en önemli olguların siyasi bozulma ve geçmiş zaferleri diriltme duygusunun derin eksikliği olduğunu düşünür. Siyasi, kültürel ve iktisadi tüm boyutlarıyla Arap toplumunu etkin ve sistemli olarak düzelterek bir ideolojinin temellerini oluşturmak için İbn Haldun'un bilimsel ve uygulamalı düşüncesinden yararlanmaktadır.

Bu noktada, mevcut çalışma şu temel soruyu sormaktadır: Abdullah Şerit'in perspektifinden İbn Haldun'un siyaset düşüncesi günümüz için neden önemlidir ve son zamanlarda yaşanan Arap sosyal devrimlerinin gidişatını daha iyi anlamamızı ve yorumlamamızı sağlar mı? Daha da önemlisi, talihsiz sosyal ve siyasi gerçekliklerini düzeltebilir mi?

1. Ana Hatlarıyla Abdullah Şerit'in Kültürel Yolculuğu

Abdullah Şerit, Cezayirli entelektüel elitler önemli bir üyesidir. Önceleri, Cezayir'deki sömürgeci güçlerin ve onların sindirme politikalarının demir pençesinden kurtulmasıyla başlayan, sonrasında toplumu geri kalmışlığın ve kültürel tabiiyetin yerleşik prangalarından kurtarmaya çalışan bir toplumsal uyanışı hedefleyen reformda Şerit, fikir ve eylemi birleştirmeyi başarmıştır. İdeoloji ve gelişme, Arap dilinin ulusal kimlikle olan nedensel ilişkisi, gelenek-modernite ve onların Cezayir toplumunun gelişmesi üzerindeki etkisi, Arap milletinin kırılganlığı ve yetersizliği, Arap Ümmeti'nin geçmişin sınırlandırmaları veya Batı modernitesini koşulsuz kabullenmesi ile olan ilişkisi gibi konular Cezayirli aydınların zihinlerini yarım yüzyıldan fazla meşgul etmiştir. Şerit'in tezleri, statükoya karşı yürütülen bu fikri kampanyayı devam ettirmesindeki etkin gücünden dolayı, okuyucunun ilgi ve saygısını hak etmektedir.

Abdullah Şerit 1921’de Cezayir’in Em El Buvaki Vilayeti’nde bulunan Meskiana dairesinde doğmuştur. Köyün yaşlılarından ders alarak Kur’an hafızı oldu ve ilkokul eğitimine Meskiana’daki bir Fransız okulunda 1927’de başladı. Akabinde, 1932’de Tebessa kentine taşındı ve Cezayir Ulema Cemiyeti’ne bağlı ‘Tahzīb al-Banīn’ okuluna (Erkek Çocuklarının Yetiştirilmesi) devam etti. 1940’ların sonuna kadar Şeyh el-Arabi al-Tibsi’den eğitim aldı. Ardından Tunus’a giderek burada bir yıl kaldı. Sonra İstanbul’a geçti ve burada bazı okullarda öğrenim gördü. 1945’te İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, bir kez daha Tunus’a döndü ve 1946’da Zaytuna Üniversitesi’nden mezun oldu. Muhammed Kadir’in yardımıyla, Şam ve Beyrut’a gitti ve Arap Edebiyatı eğitimi almak için 1947’de Suriye Üniversitesi’ne girdi. Ancak kısa bir süre sonra Felsefe Bölümü’ne geçerek mezun olana kadar burada kaldı. 1951’de Felsefe Bölümü’nden mezun oldu ve Cezayir’e döndü. Sonrasında 1952’de tekrar Tunus’a, 1946’da Zaytuna Üniversitesi tarafından kurulan Psikoloji ve Felsefe Enstitüsü’ne eğitmen olarak döndü. Cezayir Devrimi’nin patlak vermesinin ardından, Başkan Habib Burgiba’nın Genel Sekreteri’nden – Tunus’un bağımsızlığından sonra – Başkanlık Meclisi’nde yer alması için bir teklif aldı. Bu teklifi Başkan Burgiba ile yaptığı samimi bir görüşme sonrasında kabul etti. Meclis’teki görevi sadece birkaç ay sürdü, akabinde psikoloji hocalığına geri döndü. Buna ilaveten, Cezayir’deki devrimle ilgili olarak yabancı basın için yorumculuk yaptı. Bu dönemdeki yazıların koleksiyonu Mücahitler Bakanlığı tarafından ciltler halinde yayımlandı. Yazıları, Cezayir devrimiyle ilgili o dönemde yayımlanan başlıca gazetelerin görüş ve yorumlarının güvenilir yazılı tarihsel kayıtları olarak sayılmaktadır. O yıllarda, aynı zamanda “Cezayir’in Sesi” çalışmalarına baş makaleler yazarak katkıda bulundu. Bu yazıları daha sonraları son ‘İsa Mes’udi tarafından yayınlanacaktı. Cezayir’in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Şerit Cezayir’e döndü. Cezayir Eğitim Bakanı ondan ders kitaplarının iyileştirilmesini talep etti. Bir süre sonra, üniversiteye onu edebiyat hocası olarak atadı. 1972’de “Abdurrahman İbn Haldun’a göre Ahlak Düşüncesi” konusundaki doktora tezini tamamladı. Ayrıca, 1974’te Arap Yazarlar Birliği’nin kurulmasına da yardım etti. Abdullah Şerit, toplumsal ve düşünsel mirası ile göze çarpan 89 yıllık uzun bir hayatın ardından 2010’da vefat etti.

Abdullah Şerit’in farklı alanlarda kabiliyetleri vardı; şair ve edebiyatçıydı, eleştirmen ve eğitimciydi, yazar ve akıllı bir çevirmendi. İleri düzeyde Arapça ve Fransızca biliyordu. Çok sayıda kitap yazdı ve kitaplarıyla Cezayir ve Arap Edebiyatı’nın zenginleşmesine katkıda bulundu. Bunlar arasında:

- Ebu Kasım Muhammed Crowe ile beraber oluşturdukları, Doğu ve Batı’nın Edebi Şahsiyetleri.
- Cezayir’deki İdeolojik Sorun ve Gelişme Meseleleri.
- Tarihe Yansıtılmış Cezayir.

- Çöl Meselesi ve Filistin Davası üzerine İdeolojik bir Diyalog.
- Uluslararası Basında Cezayir Devrimi 1954 – 1956; iki cilt.
- Kavramlar Savaşı.
- Cezayir'deki Sosyalist Düşüncenin Felsefi Kökenleri
- Batı Cezayir'de Etik.
- Kül
- Eğitim Politikası ve Yerelleştirme Teorisi.
- Muhammed el-Mili ile Cezayir'in Siyasi, Kültürel ve Sosyal Boyutlarının Kısa Tarihi.
- İbn Haldun'un Ahlak Düşüncesi.
- İnsan Mutluluğu için.
- Doğunun Kültürel Tarihi.
- İbn Haldun Felsefesinden Seçme Metinler.
- Cezayir'de Modern Siyasi Düşünce ve İdeolojik Mücadele.
- Cezayir Kültüründen Gerçekler.

Şerit, Cezayir Rönesansı'nın lideri, Şeyh Abdülhamîd Bin Bâdîs'ten, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, etkilenmiştir. Şerit'in yazıları, öğretisi ve konuşmaları Bâdîs'in kendisinde önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Bâdîs'in Arap dilinin ve Müslüman inancının yayılmasına dayalı olarak birey davranışlarından başlayarak olumlu değişime ve buna bağlı olarak toplumun ilerlemesine yönelik reform fikri Şerit'i etkilemiştir. Şerit bu konuda şöyle der: "Benim düşüncem, devrimci Bâdîs'in reformcu fikirlerinin yayılmasından başka bir şey değildir".¹ Buna ilaveten; "Bâdîs'in neslinden olduğum için onun projesini düşünsel alanda tamamlamaya çalışan sosyal bir reformcu olmak fazlasıyla iyidir."² Ayrıca, Şerit ile Malek Bennabi'nin arasında benzerlikler görülmektedir. Bennabi, Ortaçağ İslâm Medeniyeti'nin tarihi boyunca uyguladığı genişlemeci modelden faydalı sonuçlar çıkarmıştır. Bennabi, aynı zamanda, dönemin Müslümanlarının sefil şartlarına bakarak gelecekteki rönesans için kesin şart ve gereklilikleri belirlemiştir. Buna ilaveten, Bennabi Arap toplumunun yetersizliğinin ve geri kalmışlığının bertaraf edilemez olmadığını, hatta etraflarını saran talihsiz gerçekliklerin özel şartlar ile atlatılabileceğini vurgulamaktadır. Şerit de konuşmalarında, yazılarında ve makalelerinde bu noktanın altını çizmektedir.

¹ Derviş Abdulhamîd, İbn Bâdîs ve Arauhu el-İşlahiyye beyne el-Nazariyye ve al-Taṭbik. Cilt. 1. Mısır: el-Kitab al-Cami'i. Ed. 1. 1995, s. 59.

² Baghurah al-Zavavi. Hıvar ma'a el-Mufekkir al-Cezairi 'Abd Allah Shariṭ fi el-Siyase ve al-Tarih va el-Felsefeh. Majallah al-Hıvar al-Fikri. No. 2, 2001, s. 20.

Şerit, İbn Haldun'nun sosyolojik düşüncesiyle yakından ilgilenmiştir. İbn Haldun'u Arap-İslâm kültürünün en önemli âlimi olarak görece kadar ondan etkilenmiştir. Eserlerinin büyük bir bölümünü de İbn Haldun'a ayırmıştır. Ayrıca doktora tezini İbn Haldun'un Ahlak Düşüncesi üzerine yazmıştır. Daha sonraları, sosyal meseleler ve mücadeleler ile olan meşguliyetlerinde tezinden esinlenmesi bunun en büyük göstergesidir. Şerit, İbn Haldun'un - o zamana kadar benimsenen ve maziden kalma bilimsel metotlarından devrim niteliğinden bir sapma olarak görülen - araştırma yöntembilimine olan hayranlığının yanı sıra, daha sonraları onun sosyal reform ve ilerleme yöntemlerine gösterdiği ihtimamdan da etkilenmiştir. İbn Haldun'un sosyolojik yaklaşımı hem gözleme hem de karşılaştırmaya dayanmaktaydı. İncelemeye ve toplum yararına sonuçlar çıkarmaya çalışmaktaydı. Bu Abdullah Şerit'in bağlı olduğu normatif ideal ile dengelenmiş realizmdir. Şerit, akademik araştırmaları Cezayir toplumuna bağlayarak bunun Cezayir Üniversitesi'nde uygulanmasını talep etmiştir.

Şerit'in eleştirildiği ve onunla ilgili ihtilafli konulardan biri, hayatının bir döneminde sosyalizmden etkilenmiş olmasıdır. Ancak, sosyalist fikirler ideolojisine yerleşecek kadar Şerit'i etkilememiştir. Diğer yazıları ve hakiki reformcu duruşu bunu göstermektedir. 'El-Mûşkile el-İdiolûciyye ve Kadaya el-Tanmiye' (İdeolojik Sorunlar ve Gelişme Meseleleri) adlı eserinde Şerit, Cezayir'in sosyal adaleti sağlayacak kadar sosyalist doktrini benimsemesinin yeterli olacağını iddia eder. Geri kalmışlık ve yabancı egemenliğine direniş mitlerini reddeder. Onun yerine İslâm'ın özüne aykırı olmadığı sürece, Müslümanların Avrupa'da uygulanan iktisadi, siyasi, etik ve sosyal sistemlerin tüm avantajlarından yararlanma ihtiyacında olduğu realitesini ortaya koyar. Bu bakımdan, şöyle der: "Sosyalist doktrini benimsemek için hareket edeceğimiz ilk prensip(...) iki hedefin gerçekleşmesinin sağlanmasıdır: birincisi medenileştirme, bu sayede mevcuttaki geri kalmış durumumuzdan sıyrılıp gelişmiş ulusların arasına katılmak (...) ve insanî olmak, bu sayede toplumumuzdaki alt sınıflara iktisadi eşitlik vasıtasıyla toplum olma derecesini bahşetmek."³ Şerit: "kültürel reform" anlayışını sosyalizmden almaktadır. En sonunda toplumun farklı katmanları arasındaki iktisadi ve sosyal farklılıkları ortadan kaldırmak için sosyalizm aracılığıyla kültürel farklılıkların yok edilmesi çağrısında bulunur. Burada Şerit'e eleştirilmesinin nedeni onun sosyalist ideallere olan ilgisi değil, İslâmi reformun geniş vesayetinde olduğu gibi, araçların nihai hedefe uygun olmasına çok fazla paye vermesidir. Bununla beraber, sosyal eşitsizlik kavramına olan ilgisinde haklıydı ve hatta bilinçlendirme niteliğindedir. Öte yandan, el-Bâdîsi'nin reformcu düşüncelerinin etkisiyle örtüşen ve tabiatında var olan fikri eğilimleri, sosyalist düşüncenin etkisini önemsiz kılıyordu. Çünkü Şerit, daima açık

³ Şerit, Abdullah. El-Mûşkile el-İdiolûciyye ve Kadaya el-Tanmiye. Cezayir: Divan el-Maţbu'at al-Cami'iyya. 1982, s. 52.

fikirliydi ve farklı düşünceleri kabul etmeye kapalı değildi. Aksine, farklı fikirlere daha çok faydacı bir tutum içindeydi. Bu da sömürgecilikten kalan realitelerin dağıtılması ve mücadele edilmesi için o zamanki Cezayir'in ihtiyaç duyduğu düşünce kalıplarını desteklemekteydi.

2. Abdullah Şerit'e Göre İbn Haldun'un Siyaset Düşüncesi

İbn Haldun o kadar çok çalışıldı ki artık akademisyenlerin onun söyleminde yeni bir şey keşfedemeyecekleri düşünülür. Bunun aksine, Abdullah Şerit 'el-Fıkr el-Ahlâkî indel'Ibn Haldûn' (İbn Haldun'da Ahlak Düşüncesi) adlı titiz ve derin çalışmasında İbn Haldun'un halen ortaya çıkarılacak boyutlarının olduğunu göstermiştir. Pek çok düşünür asabiyet kavramını kestirilemez çift tarafı keskin kılıç gibi düşünmüşlerdir. Devletin kurulmasından önce aşiretçilik komşu kabilelere karşı himaye, yardım ve gıda temini açısından önemli yapı taşlarından birisiydi. Aşiretçiliğin küçülmesi ve tahrip olmasıyla beraber çözülme ve çatışmalar başlamıştır. Bölünme ve çatışmaların yayılması ise devletin yıkılmasını hızlandırmıştır. Buna karşılık Şerit bunun ötesine geçmeyi başarmıştır. Şerit'in İbn Haldun düşüncesini derinlemesine incelemesi, İbn Haldun'un aslında İslâm tarihinin farklı aşamalarındaki Arap otoritelerinin İslâmî ahlak noksanlığına işaret ettiğinin fark edilmesini sağlamıştır. Arap milletinin illeti asabiyetin önemini kaybetmesinde değildir. Bundan ziyade, bu hastalık, devletin temeline İslâmî etik ilkelerinin koyulmamasından, bunun yerine cahil aşiret kibrinin kontrolüne bırakılmasından, sonrasında halkın öfkesine ve hükümdarların ölümüne yol açan devlet kaynaklarının kullanımında yöneticilerin ahlâkî sapkınlıklarından kaynaklanmaktadır.

Şerit, İbn Haldun'un yegâne çalışmasını tanıtırken çok dikkatli davranmaktadır. Düşüncelerini bölümlere ayırarak tanıtır:

Arap Devleti: İlkeler ve Realite

İbn Haldun, Arap devletini sosyal felsefesinin esası olarak görmüştür. Şerit'e göre İbn Haldun Arap devletini ulaşılabilecek ideal ütopyik bir model ışığından ziyade kendi tarihsel gerçekleri içinde gören tek Müslüman düşünürdür. Bu noktada Şerit İbn Haldun'un teşhis ve olaylara dayanan bilimsel yaklaşımı sayesinde, felsefeciler tarafından tasavvur edilen ve arzu edilen teorik devlet anlayışı ile herhangi bir şekilde böyle bir modele göre yaşanmayan gerçekliği birbirinden ayıran uçuruma düşmekten kendini kurtaran tek düşünür olduğu görüşündedir. Hâlbuki pek çok düşünür bu tartışmanın içine düşmüşlerdir; Fârâbi, Plato, Gazâli ve Maverdi.⁴

⁴ Şerit, Abdullah. el-Fıkr el-Ahlâkî'inde İbn Haldun. Cezayir: al-Şarikah el-Vaṭaniyye lil nashr va al-Tevzi. Ed. 2. 1975, s. 243.

Ayrıca, Aristo ve hatta Hegel'den bu yana Batılı düşünürler devleti sadece yetkili bir kurum olarak değil de toprakları, vatandaşları, hayatlarını yönlendiren kanunları, düzenlemeleri ve gelenekleriyle bir bütün olarak ele alan devlet anlayışını belli bir ölçüde kabul etmişlerdir. Buna rağmen, birey ve topluluk arasındaki ilişkinin tabiatı açısından önem teşkil eden ahlâk konusunu mütalâada başarısız olmuşlardır. Bu bağlamda, bu düşünürler odak noktasının bireyin devlete karşı olan sorumluluklarına ve göz ardı edilen bireysel haklara çekildiği modern döneme kadar kayda değer bir ilerleme sağlamaksızın yerinde saymışlardır. İstismar ve baskıya yönelik sistemlerinin yanı sıra başkalarını hor gören Batı'daki devlet anlayışı çocuk ve kadın haklarını tanıyarak gelişim göstermiş olsa da, Grek ve Roma geleneklerinin karakteristik özelliğini muhafaza etmiştir.⁵

Öte yandan, Şerit yalnızca İslâm'ın bu sarmal denklemi çözmeye muktedir olduğunu vurgular çünkü İslâm bireyin topluma karşı görevlerine dikkat çektiği gibi toplumun da bireylere karşı olan sorumluluklarının üzerinde durur. Bununla beraber, bilfiil İslâm'ın bu alandaki muvaffakiyeti, Hz. Muhammed'in yaşamı ve Hulefa-i Raşid'in dönemi hariç bu bütünlüğü tecessüm ettiren siyasal sistemlere dönüşmemiştir.⁶ Doğu (Maşrik) tarihini birinci Abbasiler döneminin sonuna kadar meşgul eden temel problem yönetimdir. Yalnız şu var ki, tartışmanın odak noktası kim idare etmeye istidatlı ve seçilebilir veya kim değil konusu etrafından gezmeye devam etmiştir. Bu dönemde çıkan başka bir tartışma da halifeliğe kim varis olabilir veya olamaz sorusuydu. Maalesef, Arap siyasi düşüncesinde bu soru hiç sorulmamıştı, buna nasıl hüküm vereceğiz?

Şerit'in bakış açısına göre siyasi gerçekliği tanımlayan, yöneticilerin İslâmi ilkelerden sapmasından ziyade, ne teoride ve ne de uygulamada siyasi sistemlerin ve işleyen yapıların bulunmamasıdır. Hâlbuki İslâm gelişime, geçen zamana ve yeni kuşaklara uyum sağlama potansiyeli olan yönetim sistemlerini tekâmül ettirebilecek genel ilkeleriyle bunu getirmektedir. Maalesef bu genel ilkeler hayata geçmedi. Onun yerine, siyasi tarihi niteleyen başka bir şey ortaya çıktı; doğaçlama ve disiplin eksikliği, görev ve haklar, otorite ve kanun, dolayısıyla devlet, ulus ve yönetim şekli arasındaki ayrımların bulanıklaşması ile beraber istişareye dayanmayan yönetimler kuruldu.⁷

Devlet ve idare arasındaki uçurumu aşmaya çalışan İbn Haldun'un Arap devleti kavramı bu yüzden önem teşkil etmektedir. Devlet ve idare arasındaki ayrım, ister Doğu ister Batı'daki ülkelerde olsun, yöneticiler ile tebaanın çıkarlarının uyuşmaması sebebiyle

⁵ Age. s.247.

⁶ Age. s.249.

⁷ Age. s.250.

ihtilafa neden olmaktadır. Halbuki İbn Haldun bunları tek devlet kavramı potasında eriterek birleştirmektedir. Bunun yanı sıra, Şerit'e göre İbn Haldun, zamanındaki Arap devletinin temelinde bulunan farklı hataları göstererek, tahliline geniş yer verdiği ahlâkî, sosyal ve iktisadi sorunların teşhisinde büyük ölçüde başarılıydı. Ama bir kusuru vardı. Şerit'e göre, o da diğer Müslüman düşünürler gibi, "nasıl hüküm vereceğiz?" sorusunu cevaplayamadı.

Şerit'e göre, İbn Haldun üzerinde çalıştığı ve tecrübe ettiği siyasi kötülüklerden yola çıkarak yakinen bildiği İslâm hukukuna dayanan daha iyi ve daha uygun bir siyasi anayasa türetememiştir. Böyle bir anayasa yöneticinin otoritesini, tebaanın hak ve görevlerini, aynı zamanda halkın savunmasız kaldığı talan, tahrif ve hak mahrumiyeti gibi yönetici muamelelerine karşılık denetleme mekanizmalarını tanımlamalıydı. Böyle bir anayasa daha sonraları Grek ve Roma anayasalarının çizgisinde geliştirilecekti.⁸

İbn Haldun, devletin temelini din olduğu anlayışını reddeden temel ilkeyi desteklemiştir. Buna cevaben sosyal hayatın kendi doğasının hakiki esas olduğunu vurgulamıştır. İnsan beraber yaşamak ve ilişki kurmak için yaratılmıştır. Öte yandan, kötü heveslere eğilimi olması bakımından herkes adına güvenliği ve huzuru sağlamak amacıyla sorumlulukları temin eden ve hakları gözetken vicdana (otoriteye) ihtiyaç duyar. Kutsal kitabı olmayıp buna rağmen ilahi bir dinin rehberliğine ihtiyaç duymadan devletler kurmayı başarmış ve arkalarında kayda değer bir kültürel miras bırakmış olan Mecusîler bu iddiasının en belirgin kanıtıdır.⁹

Bu, dinin ulusun kurulmasında belirleyici bir rolü olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. İbn Haldun asabiyetin hükümdarlığın hem direği hem de temeli olduğu görüşündedir. Hükümdar tebaasının karşısında durumunu sağlamlaştırmadığı sürece otoritesini dayatamaz. Tersine, hükümdar devamlılığını sürdürmek için sağlam güvenceler vermek zorundadır. Cömertlik, bağışlayıcılık, zorluklara karşı sabır, halkın haklarının temini, adaleti sağlamak, anlaşmalara riayet etmek, onuru korumak ve kanunlara bağlı kalmak hükümlerinin temelini oluşturur. Eğer bir hükümdarda bunlar yoksa egemenliği biter. Bununla beraber, din inancın, şuurun ve ahlâkî bilincin yerleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. İbn Haldun bunu "içsel zapt" olarak adlandırmıştır. Ancak, bu zapt akla dayanan siyasi sistemler ile desteklenmediği sürece devlet kurmak için yeterli değildir.¹⁰

⁸ Age. s.259.

⁹ Age. s.251.

¹⁰ Age. s.257.

Şerit, Batı'dakinin aksine siyasi yapısında yasal, rasyonel veya ikisini birleştiren aslî bir sistem benimsememesinden dolayı İbn Haldun'un Arap devleti tarihindeki zayıflığa dikkat çekemediğini düşünmüştür. Onun yerine, sadece bir noktaya bağlı kalmıştır; kişisel çıkarlar ve yöneticinin arzuları. İlk İslâm devleti güzeldi ama gelecekteki Arap devletlerinin siyasi gerçekliğinin üzerinde etkisi olmayan kısa süreli bir rüyaydı. Hz. Ebu Bekir es Sıddîk ve Hz. Ömer bin Hattab'ın teşkil ettiği ahlâkî örnekler, bugün farklı ulusların ve kültürlerin yanı sıra farklı dilleri, gelenekleri ve göreneklere içeren Müslüman topluluğun karmaşıklığını karşılayacak şekilde gelişmemişlerdi. İslâmî ilkeler büyük sistemler ve hususi siyasi anayasalar şeklinde tedvin edilmemiştir. Bu yüzden, siyasi olarak gelişmesi beklenen, aşiret eğilimlerinin ve asabiyetin hâkimiyetine dayalı İslâm öncesi devletlerine döndü. "Bu gerileme geçici olmak yerine, İbn Haldun'un düşüncesinde sosyal determinizm seviyesine çıkartılan popüler bir alışkanlığa dönüştü."¹¹

Şerit anayasal düzenlemelerden ve İslâmî ilkelere bağlılıktan yoksun Arap devletlerinin nasıl büyük ve ulvi bir medeniyet kurmayı başardığı sorusuna cevap verir. Bu başarının sırrının, ruha nüfuz eden ve onu canlandıran İslâmî inanışta yattığına inanır. Ayrıca, eski Doğu medeniyetlerinin kalıntılarının ve sağlam kültürel geleneklerinin Müslümanlar tarafından miras alındığına işaret eder. Bu ikilemin, İslâm medeniyetinin hem büyüklüğü hem de zayıflığı olduğunu düşünür. Büyüklüğü, kökeni İslâmî inanış ile ruhu yenilenen yabancı kültürel mirastan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, zayıflığı ise, Peygamber'in (S.A.V.) ve ilk halifelerin hiç terk etmedikleri İslâmî siyasi ilkelere göre yasal ve anayasal olarak yapılanan medeniyeti yöneten politik sistemlerin kaybedilmesine bağlıdır.¹² Gerileme sosyal hayatı çökerttiği için İslâmî devletin üzerine kurulduğu parametreler bulanmıştır. Böylelikle, Arap bedeviliği devlet yönetimini sardı. Sonuç olarak, Arap devleti bugüne kadar özünde Bedevi, görünüşte ise medenileşmiş olarak varlığını sürdürmektedir.¹³

Felsefecilerin birçoğu bu sert gerçek ile yüzleşmekten kaçınmışlardı. İbn Haldun hariç tamamıyla ideal ütopya bahsetmektedirler. İbn Haldun Arap devletinin noksanlıklarını göstermek için çok uğraşmıştır. Çabası onu, bu hastalıkların Arap devletinin doğal yasaları olduğunu düşünmeye vardirmiştir. Arap olmayan devletlerin (İran ve Bizans) doğasının süreklilik ve uyum, bunun tersine Arap devletinin tabiatının

¹¹ Age. s. 259-260.

¹² Age. s.261.

¹³ Age. s.262.

dağınıklık ve bölünmüşlük olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁴ Buradaki hastalığın, hakların korunduğu ve görevlerin ifasının temin edildiği anayasal düzenin eksikliği olduğu sonucuna varmıştır.

Bugüne kadar Arap devleti entelektüel yönden zayıflık, sığ ahlâk, birey ve toplum arasında kopukluk, kaotik yönetim, zayıf ekonomi, önüne geçilemeyen fakirlik, Şûrâ'nın (danışma) en temel kurallarına riayet etmeme, ölene kadar iktidarda kalma ve yöneticiyi korumanın ülkenin dış güvenliğinin önüne geçmesinden zarar görmüştür. Yunanlılar köleliği meşrulaştıran ve toplumdaki sınıfsal farklılıkları yerleştiren ahlâki standartların bozulmasına rağmen, siyasi meselelerini onlarca veya yüzlerce üyeden oluşan konsey ve cemiyetlerde büyük bir ağırbaşlılıkla, rasyonel, şeffaf ve özgür bir ortamda tartışabiliyorlardı. Buna karşılık, aynı dönemde Müslümanların kaderi siyasi olarak bireylerin kişisel aklı, kabiliyeti, karakteri ve ahlakına bağlıydı.¹⁵ İslâm Müslümanlara, Batı'nın ancak modern zamanlarda gerçekleştirebildiği insani ilkeleri sağlamıştır. Ancak, bu prensipleri devleti yöneten kanunlara dönüştürebilecek yasal bir çerçeve ve düzenleyici kurumlar geliştirememişlerdir. Dahası bu prensipleri değişen koşul ve durumlara uygulanabilir ve uyarlanabilir bir hale getirememişlerdir. Bu noktadan hareketle, Arap devleti birbirine zıt iki gruba dönüşmüştür. Bir tarafta, yönetici tebaasının hayatlarını ve geçimlerini kolaylaştırmaktadır. Diğer tarafta ise, halk yöneticiyi açık bir düşman olarak görmektedir. Yönetici, fırsatı geldiğinde ancak devrilmeyi hak etmektedir. Bu anlamda, İbn Haldun bu karşılıklı husumeti Arap devletinin kaçınılmaz sosyal yasası olarak görmektedir.¹⁶

Arap Devletinde Hizipçilik

Arap devletinde asabiyet başlıca konudur; Arap devleti bu kavram üzerinden işler ve bu alanda öne geçmiştir. Asabiyet aynı zamanda Arap devletini yok eder, birleştirir ve böler. Böyle olması hasebiyle, İbn Haldun olumsuz ve olumlu yönlerini tanımlayarak asabiyet ile özel olarak ilgilenir. İbn Haldun'a göre Arapların hayatını farklı kılan Arapların kendilerini herhangi bir anavatan, şehir veya toprak parçası ile tanımlamaya direnmeleridir. Bundan ziyade, Araplar için gerçek yuvaları kendilerini gururla özdeşleştirdikleri aşiretleridir. Ayrılmaktan dolayı üzüntü duyacakları bir anavatanları olmadığından, onlar için ayrılık hissi olmaksızın bir evden diğerine, bir memleketten diğerine geçmek kolaydır.

¹⁴ Age. s.263.

¹⁵ Age. s. 274-275.

¹⁶ Age. s.278.

Asabiyet savaşçı olduğu kadar himayeyi de beraberinde getirir. Bunun yanında, lidere de ihtiyaç duyulur. Bu durum şu iki şartın yerine gelmesini gerektirir: biri aşiretin sayıca üstünlüğü, diğeri siyasi ve ahlâkî güç. Ahlâkî zaruret, İslâm'dan sonra yavaşça önemini kaybetmiş ve ilk şart aşiret veya devlet başkanlığı için yeterli hale gelmiştir.¹⁷

İbn Haldun, aşiret reisliği ve siyasi krallık arasındaki farkın ikincisinin birincisinin amacı olduğunu belirtmektedir. Asabiyet ile ilgili olarak hükümdarın tüm arzusu saadet içinde yaşamak ve hükmetmektir. Bu da hükümdarın tutkusunun tamamını teşkil ettiği için hükümdarlığını uzun süre koruyamamaktadır, taleplerin ve arzuların çokluğuna bağlı olarak kimseyi mutlu edemediğinden dolayı egemenliği sona ermektedir. Buna karşılık, bir grup devleti ele geçirmeye çabalamaktadır. Bu grup, çabalarına iştirak edenleri nimetlerin paylaşılmasından mahrum bırakmaktadır. Bu anlamda, asabiyet kozasını dokuyan ve metamorfozunu tamamladıktan sonra yok olan, durmak bilmeyen bir ipek böceği gibidir.¹⁸ Bu suretle, devletin kurulması sadece büyük başarılarla gerçekleşmekte ve başarı da ancak asabiyet ve emre âmâde topyekûn muvafakat sayesinde kazanılmaktadır. Sonrasında ise, maddi mutluluğun derhal amaç haline gelmesiyle beraber kendine değer atfetmekten ve gururlanmaktan ötürü kibir duygusu gelişmektedir. Talepler farklılaşır, bu da asabiyetin maddi çıkarlar sebebiyle bölünmesine sebep olmaktadır. Bu perspektif, İbn Haldun'un devlet hakkında şu sonuca varmasına neden olmuştur: Araplar için devlet, nüfuzu en geniş olan tarafından ele geçirilecek bir meyveden başka bir şey değildir. Onu da ele geçiren hızlıca tüketerek bozulmasına ve çökmesine sebep olmaktadır. Sonra önceki ölü gövdenin üzerine başkası yeni bir meyve diker ve başkaları... Her devlet meyveden faydalanmak için gelir ama hiç biri ağacı beslemez. Böylelikle süreç içinde kurur; tüm Arap medeniyetinin küçülmesine ve solmasına etkin şekilde neden olmaktadır.¹⁹

Şerit, İbn Haldun'un hizipçiliği Arap devletinin nükseden bir gerçekliği olduğu görüşünü eleştirmektedir. Bu büyük olasılıkla halifelik otoritesine benzer akla dayalı, yasal sistemin yeniden canlandırılmasının mümkün olmadığına dair İbn Haldun'un muhalif düşüncesinin bir yansımasıdır. Daha ziyade, Şerit hizipçiliği, parçalanmanın karşısında onları birleştiren ve Cahiliyeye dönmekten koruyan İslâmî ilkelerden sapma olarak görmektedir. Şerit'e göre Arap devletlerinin kısa sürede dağılmasının sebebi ve onu diğer yabancı devletlerden ayıran özelliği, başlangıçta devletin ahlâkî, etik ve dini değerler üzerine kurulmamasıdır. Devlet, sorumluluk temeline dayalı şanlı bir medeniyet kurma

¹⁷ Age. s.283.

¹⁸ Age. s.285.

¹⁹ Age. s.286-287.

arzusu ile oluşturulmadı. Bundan ziyade, yöneticinin maddi zevklerini tatmin etmek amacıyla teşekkül etti. Şerit iddiasını, asabiyetten değil ama dinselikten kaynağını alan, güç ve istikrarını Hz. Ebu Bekir es Siddîk ve Hz. Ömer bin Hattab'ın zamanında gerçekleştiren Peygamber'in (S.A.V.) Devleti'ne atıfta bulunarak ispatlamaktadır. Buna ilaveten, fikrini desteklemek amacıyla, Arap devletlerinden daha uzun süre var olmuş yabancı uluslardan bahsetmemek için, uzun vadeli istikrar sağlayan²⁰, tarihin belli dönemlerinde yabancı egemenliği altında kendini aşiret ruhundan kurtarabilmiş Doğu uluslarından örnek vermektedir.

İbn Haldun devletin yıkılmasının sorumluluğunu, göçebelere aksine, maddi rahatlık ve sadece kendi gelişmelerini düşünen şehir ve kırsalda yaşayanlardan oluşan şehirlilere yüklemekteydi. Buna karşılık, Şerit ise sorumluluğu eşit olarak hem Arap şehirlilerde hem de göçebelere görmekteydi. Bu sebeptendir ki, fiziksel hâkimiyet gerekçelerine tutunarak göçebelikte inat eden ve kralın rahatını korumak için silah taşıyabilecek en çok insanı toplamaktan başka amacı bulunmayan Araplar ile medenileşme sürecini hızlandıran aynı kişilerdir. Ona göre şehirleşme, sadece çalışma ve emek olmaksızın duyuşal zevklere dayanmaktadır ve bu yüzden iki kat zararlıdır: birincisi devleti ele geçirir ve otoriteyi zapt eder, ikincisi ise zevk peşindedir ve bir medeniyet kurmak yerine kralı güçlendirmeye çalışır.²¹ Araplara göre devletin kendisi bir amaçtır, sosyal örgütlenme aracı değildir. Hiçbir devlet bu kaideden sapmamıştır, devleti İslâm'ın dünyaya yayılmasını sağlayan ağır bir sorumluluk olarak gören Peygamber (S.A.V.) ve ilk halifeleri hariç. Devlet kavramı bu anlamını yitirdi ve enkaz haline geldi. Bu kavram halen günümüzde de önemlidir. Modern devletin hukuk devleti olarak tanımlanması doğrudur ama gerçekte devleti istediği gibi yöneten, bazen de kanunsuz olarak, hukukun da üstünde bir devlettir. İktidarın gölgesi altında olmadıkça varlığını sürdüremez.

Şerit'e göre İbn Haldun'un değeri yönetim meselesini ele almaktaki cesaretidir. Bu cesareti sayesinde İbn Haldun Arap siyaset düşüncesi tarihinde müstesnadır. Arap devletinin kırılmasını açıkça belirtmiş ve göstermiştir. Bununla beraber, İbn Haldun'un eksikliği hastalığı teşhis ettiği halde reçetesini yazmamış olmasıdır.²² Şerit'in görüşüne göre, İbn Haldun Arap devletinin çocukluktan çıkıp olgunlaşarak yetişkinliğe geçmesi gerektiğinden bahsetmeliydi. Ayrıca, yöneticinin ve tebaanın eşit şekilde riayet edeceği açık bir İslâmî anayasaya dayalı siyasi bir sistem oluşturmalıydı. İbn Haldun'a göre tarih

²⁰ Age. s.288.

²¹ Age. s.292.

²² Age. s.308.

bir ders olduğuna göre, Şerit İbn Haldun'un bu alandaki çalışmasının, çağdaş devletlerin hukuka dayalı bir yönetime olan talebi yarattığı görüşündedir.

Şerit, genel yol gösterici ilkelerini İslâm'dan alan ve bunlardan sapmayan bir anayasa oluşturulması için siyasi nazariyecilikte uzmanlaşmış fikrî aydınlar ihtiyacımız olduğunu düşünmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak için İbn Haldun'a başvurursak elimiz boş dönmeyiz. Zira İbn Haldun idarenin ve adlî sistemin hizmetinde geçirdiği senelerde bozulmanın, ahbapçılığın ve aydınların eksikliğini bizzat tecrübe etmiştir. Şerit'e göre, bu anayasanın günümüze uygun olması için ince detayları güncel olaylara ve çağdaş trendlere dayanmalıdır. Ayrıca, Arap dünyasındaki şehirli ile Bedevi ayrımını yok etmelidir. Bu da, göçebelerin köylerini terk edip şehirlere göç etmelerini engellemek için onlara iş sağlanarak yapılmalıdır. Zira kendilerini üretken yapan yağmacı adetleri kaybedeceklerdir. Ayrıca dışardan gelen yardımı kabul etmekten dolayı utanç duymaları engellenmelidir. Öte yandan, yorucu işleri, sert sporları ve organize askerî hayatın sorumluluğunu üstlenmiş olan çetin şehirliler, alışkın oldukları rahat yaşamdan uzaklaşmıştır. Bu ulusların ve toplumların tarihinde geçici bir tutum değildir; ama göçebeler ve şehirliler arasındaki farklılaşmanın temelini oluşturur. Bu ikilem organize bir Arap devleti ve bütünleşmiş bir medeniyet kurmaktan bizi alıkoyar.²³

Buradan yola çıkarak, Şerit İbn Haldun'un çalışmalarının kusursuz olmadığı sonucunu çıkarmaktadır. Arap devletinin zayıflığını ve bertaraf edilemez sosyal gerçekliğini kontrol etmek hususundaki acziyetini ortaya koymuştur. Fakat eğer bu doğru olsaydı, Peygamber (S.A.V.) Ümmet'in durumunu değiştirmeyi başaramazdı. İbn Haldun bunu fark edememiştir. Aynı şekilde, halifeleri de Körfez'den okyanusa uzanan güçlü bir İslâm devleti kuramazlardı. İbn Haldun, Arap devletinin tutarsızlığının asabiyetin dağılmasına, yasaya dayalı yönetimden saparak kılıç ile hükmedilmesine, şehirlilerin zayıflığına ve ahlâkî bozulmalarına bağlı olduğunu gösterebilmiştir. Ancak, İslâm'dan ruhunu alan yenilenmiş bir siyasi anayasa oluşturamamış Müslüman aydınların zaafının altını çizememiştir. Onlar yöneticilere vaaz ve nasihat vermekle veya mistisizm ve inzivalarıyla yetinmişlerdir.²⁴

Şerit, günümüz dünyasındaki eğitimli aydınların siyasi nazariyecilikteki eksikliklerini sürdürmelerinin arkasındaki sırrı araştırmıştır. Bu, Arap atalarımızdan kalan entelektüel bir alışkanlık mıdır? Veya zalim yöneticileri sorumlu göstermekten duyulan korku mudur? Sebep ne olursa olsun, Şerit konunun güncelliğini koruduğunu düşünmektedir. Siyasi

²³ Age. s.312.

²⁴ Age. s.314.

sorumluluğunun bilincinde aydın kuşaklar yetiştiğinde, nüfusun homojenliği sağlandığında; daha açık olarak nüfusun içindeki yıkıcı göçebeler ve bozulmuş şehirliler kalmadığında ve eylem düzgün oluşturulmuş bir doktrine dönüştüğünde yöneticilerin tiranlığı kaybolacaktır. Şerit'e göre, ancak o zaman yöneticinin tebaasını ezmeye cüret edemediği kanun ile yönetilen bir devlet kurulabilir. Çünkü yönetici vatandaşlarından sorumludur ve yoldan çıkmaması için onlar tarafından denetlenir. Buna karşılık, vatandaşlar da devleti denetler ve tehditlere karşı korur. Böyle bir devlette, vatandaşlar yönetim sistemi ile devletin oluşumuna katkıda bulunurlar.²⁵

Finans Problemi ve Devletin Ahlakı

İbn Haldun devletin vatandaşlarına yaptığı haksızlıklar hakkında isabetli teşhisler yapmıştır ve haksızlıkların üç temel sebebini tanımlamıştır. Bunlardan birincisi, asgari tutarlar hariç borcu yasaklayan İslâmî yasanın ilkelerinden devletin sapmasıdır. İkincisi ise, devletin, hayatın temel ihtiyaçlarla sınırlı olduğu basit göçebe tabiattan sapması ve sınır tanımayan lüks, eğlence ve zevke dalmasıdır. Üçüncü sebep ise, devletin aşiret ruhu zayıfladığında askerî harcamaların genişlemesidir. Bu durumda, yönetici ticareti, tüccar ve çiftçilerin sermayelerini vergiye tabi tutar. Böylelikle, ticaret ve tarım verimli olmaktan çıkar ve geriler. O zaman da devlet vatandaşları için ticaret ve tarımı üstlenir. Bu şekilde, piyasa tükenir ve geçim zora girer. Yönetici, eğer kendi çevresinin serveti için uğraşırsa ve her biri kendi mevkiine göre serveti talan ederse, medeniyetin yıkılması kolaylaşır. İbn Haldun, finansal krizleri bir yandan şeriat, kanunlar ve ahlâk; diğer yandan medeniyet ve şehirleşme ile ilişkilendirir. Medeniyetin ilerlemesini sağlayan her şeyin şeriatın emrettiklerinin yan ürünü, akıbetin akışını engelleyen her şeyin şeriatın yasaklamaları olduğunu iddia etmektedir.²⁶

Şerit, İbn Haldun'un finansal problemlere emsalsiz yaklaşımını övmektedir. Çünkü İbn Haldun sığ söylemlerin ortak yaklaşımından kaçınmıştır. Bu araştırma metodunu, eğer kendinden öncekiler veya sonrakiler takip ederlerse, yöneticiler ve Arap tebaa nezdinde siyasi düşünce olgunluğu sağladığını belirtmiştir. Günümüzde, bu konular akademik kurumlarda öğretilen ortak meseleler haline gelmiştir, siyasi kültürümüze ve düşünce geleneklerimize yavaşça gireceklerdir. Dahası, toplumumuzu tiranlık ve baskıya karşı mücadele etmeye sevk edeceklerdir. Bununla beraber, Şerit'in bu değerlendirmesi İbn Haldun'un bu tehlikeli ahlâkî sapmanın Arap devletinin tarihinde bulunan bertaraf edilemez sosyal kaçınılmazlığı olduğu görüşünü eleştirmesine mani değildir. İslâm'ın öngördüğü üzere işsizliğe değil, çalışmaya teşvik eden, devletin servetinden

²⁵ Age. s.316.

²⁶ Age. s.346.

eksiltmeyen, aksine gelirini ikiye katlayan Ömer bin Abdülaziz örneğini gözden kaçırmıştır. Hayır veya zekât (sadaka) verilebilecek bir tek kimsenin bulunmaması insanlık tarihinde daha önce karşılaşılan bir durum değildir.

Süregelen tartışma, Şerit'in finansal problemlerin kökeni olarak dini ilkelerin eksikliğini vurgulamasına neden olmuştur. İslâmî fetihler artık putperest toplumlara İslâmîyet'in yayılmasının aracı olmaktan çıkmıştı. Bundan ziyade, kâr, rahat yaşam tarzı, likör, câriye, köle ve ipek elde etme vesilesi olmuşlardı. İslâmî fetihler Cahiliye durumuna gerileyerek İslâmî devletleri devirmek ve gasp etmek için kendi insanlarına karşı yöneltildi. Millet için rızık kazanma vazifesi, yerini yavaşça aynı ülke ve bazen bir aşiret ve bir aile içindeki rekabete bıraktı. İslâm'ın yayılması sırasında para, birliğin sebebi iken devletlerin bölücüsü haline geldi. İslâm'da kamu servetinin yönetiminin ahlâkî prensibi Kur'an ve Hadis tarafından güvence altına alınmaktadır ve ilk halifeler buna bağlı kalmışlardır. Bu ilke yönetici ve halkı aynı şekilde bağlayan resmi kanunlara dönüşmemiştir. Şerit, finansal meseleler hakkında İslâm düşünce tarihini incelediğinde, bireysel fikirlerden ve kişisel fikri çabalardan ibaret olduğunu ve bunların zorunlu olmadıklarını gördü.²⁷

Bu da tarih boyunca Arap devletlerin karşılaştığı finansal krizlerin anayasal problemlere bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Caydırıcı güçler, bağımsız denetim yapıları gibi yasaların eksikliği, hak ve görev konusundaki halkın bilinçsizliği, yöneticileri sorumsuzca ve yağmacılıkla hareket etmeye sevk etmektedir. Şerit burada bir not düşmektedir: "Din, müessesenin temeline yerleştirilmişti, buna rağmen kurucuları Arap devletinde hiçbir yerde bulunamayacaktı."²⁸

Sadelik ve Lüks Arasındaki Arap Devleti

Şerit, Arap devletinin hızlı bozulmasının lüks yaşama alışkın olmamasına bağlanmasını sorgulamaktadır. İbn Haldun'un iddia ettiği gibi, kıt ve basit bir yaşamdan onun tam aksine ani bir dönüşüm yapması iştahını kontrol etme isteğini kaybeden aç bir varlığa benzemesine mi neden olmuştu? Veya gerçek sebebi belki de zayıf içyapısı, dinsel vaaz aşamasından devletin saygınlığını ve düzgün işlemesini sağlayacak olan kanuni örgütlenme aşamasına geçememesi miydi? Bütün tarihini kanunsuzluk durumunda geçirmişti ve bu sebepten ötürü mü gerçek bir devletten çok silahlı bir sürü kavramına daha yakındı?

²⁷ Age. s.346.

²⁸ Age. s.327.

Sebebi ne olursa olsun Şerit, İbn Haldun'u Arap devletinin doğuşunu ve hızlı bozulmasını doğal insani olaylar olarak görmesini manidar bir şekilde eleştirmektedir. Lüksü aslen hükümdar ile bağdaştırmaktadır, eğlence hayatına ve rahatlığa karşı ihmallerini değişmez sosyal bir yasa gibi tasvir etmektedir. Ayrıca, devletlerin çöküşünü normal olarak algılamaktadır; İbn Haldun'a göre, devletlerin insanlar gibi uzatamayacakları, belirlenmiş bir yaşam süreleri vardır. İbn Haldun tezini felsefi argümanlarla ve tarihi kanıtlarla desteklemeye çalışmıştır.

İbn Haldun, asabiyetin şan ve hükümdarlığı gerçekleştirmeye yönelik çabaları birleştiren ahlâkî birlik teorisine, mertlik, cesaret ve cüretkârlık pahasına yiyecek, giyinme, barınma ve alet-edevata eğilimli maddi dürtüler kısa süre üstün gelmiştir. Gurur, küçük düşürmeye; öz-denetim, ahlaksızlığa; teslimiyet, zevke dönüşmüştür. Bu durum köklerin kuruması ve dallarının çürüyüp parçalanması vasıtasıyla devletin yapısına yansımaktadır.²⁹ İbn Haldun'un perspektifine göre, uzun tarihi boyunca Arap devletinin çökmesinin nedeni harici ihtilaller veya yabancı istilalar değildi. Çöküşe iç bozulma neden olmaktadır. Dış etkenler sadece çöküşü tamamlamaktaydı.

Şerit'e göre, İbn Haldun şehiriliği tarif etmede büyük ölçüde başarılıydı. Tahlilleri Karl Marx tarafından sadece kişisel mutluluğunu ve iyiliğini önemseyen ve devletin çıkarlarından çok uzak olan burjuvalar hakkından yazdıkları ile örtüşmektedir. "İnsanların krallarının dinini takip etmesi sebebiyle yönetici sınıfa bulaşan çürümenin hızla toplumun diğer sınıflarına indiğini belirtirken haklıydı. Entelektüel hayat ve ahlak, dini ve siyasi, ekonomik ve sosyal göstergelerle beraber çürür, ta ki pisliğin ateşe verilmesi kaçınılmaz olana kadar, bu da gelişen devletin zorunluluğudur."³⁰

Şerit bu konuda İbn Haldun'un bilgeliğinin altını çizerek devam eder. İbn Haldun'dan asırlar sonra gelen Gustave Le Bon, Karel, Durant ve Toynbee gibi düşünürlerin fikirlerinden bahseder. Bu fikirlerin vurgusu bir medeniyetin çökmesi Allah'ın bir fiili değildir, ne de dış düşmanların saldırılarına bağlanabilir. Yıkılmış medeniyetler, ölüm ile bir katilin elinden yüzleşmezler. Daha ziyade yıkılmanın tek nedeni intihardır.³¹

Bununla birlikte, Şerit İbn Haldun'un duruşuna şaşırılmaktadır. Ona göre, devletlerin yıkılması bilinmeyen nedenlere bağlı değildir. Daha ziyade, insan işçiliğinin objektif etkenleri tarafından kontrol edilmektedir. İlginç bir şekilde, buna rağmen, insan

²⁹ Age. s.361.

³⁰ Age. s.363.

³¹ Age. s.365.

hatalarına insani çözümler olduğunu fark edememiştir. Dünyanın belirlenmiş olduğunu belirtmiş, toplum ve birey üzerinde lüksün tehdidini tanıyan Sûfilerden farkı kalmamıştır. Bu bakımından, tutkuların kapılarını kapatmak için lüksü yasak olarak düşünmekten ve lüksten kaçınmaktan başka herhangi bir şey yapmamışlardır.³² Böylelikle, İbn Haldun, yolun yarısını tamamlamıştır ve geri kalanını bize bırakmıştır. Eğer Roma devletinin tarihini düzenleyici politikalarıyla beraber inceleyecek olsak, asırlar süren istikrarının sırrını keşfederdik, bu da hukuki bilimler, devlet politikaları ve anayasal modeller açısından Batı'yı ilk önce talim edeceğimiz bir okul haline getirmektedir.

İbn Haldun'da yönetim meselesini yönlendirmek için felsefeden kaynaklanan bir umutsuzluk görülmektedir. Buna benzer olarak, Arapların durumunun, geçmişin şu ana ve geleceğe dayatması olduğunu belirtirken, geçmişte olanın kaçınılmaz olarak gelecekte vuku bulacağı ve insanın değişimi için hiçbir umut olmadığı fikrini ifade etmektedir. Bu sebeple, Gaston Bouthoul, İbn Haldun'un teorilerinin aşırı determinizme dayandığını belirtmiştir. Gerçekten de, İbn Haldun'un ender dehası ve büyük cesareti sayesinde Arap devletlerinde yüzyıllar boyu süregelen bozulmayı anlamaktayız. Ama buna rağmen, bu ümitsiz gerçeği değiştirebilecek bir şeyin arayışı için çağrıda bulunamamıştır.³³

Bu noktada, Şerit bir kez daha, yöneticinin uygulamalarını kolaylaştıran ve bugüne kadar Arap devletinin ahlâkî doktrininin mustarip olduğu ciddi karışıklıkların müsebbibi olan siyaset düşüncesinin zayıflığına dönmektedir.

Dönemlere Ayırma ve Gelişim Arasındaki Arap Toplumu

Şerit, İbn Haldun'un metodunun gelişim konusunu şekillendirip şekillendirmediğini ve bu konunun boyutlarını kavrayıp kavramadığını sorgular. Ayrıca, gelişim konusunun başka konuları araştırdığı sırada kaynakları elden geçirirken çalışmalarına dâhil olup olmadığını da sorar. Şerit sorduğu sorulara kendisi cevap vererek, İbn Haldun'un gelişim konusunu modern düşünürlerin aldığı şekilde özel bir araştırma konusu olarak aldığını varsaymanın keyfi olduğunu belirtir. Buna rağmen, İbn Haldun örneği olmayan yeni bir şey ile ortaya çıkmayı başarmıştır.³⁴

Her ne kadar Aristo, İhvân-ı Safâ, Miskeveyh, İbn Tûfeyl ve el-Kazvinî mahlûkatı canlı organizmalar skalasında farklı derecelerde sıralamış olsalar da, fikirleri gerçek bir gelişim düşüncesine dönüşmemiştir, İbn Haldun hariç. Ona göre, canlı organizmalar

³² Age. s.371.

³³ Age. s.386.

³⁴ Age. s.389.

yaratılışın farklı derecelerinde bulduklarında büsbütün duraklamazlar. Bundan ziyade, kendilerini bir dereceden diğerine dönüştürürler. İbn Haldun gelişim fikrine bu hareket unsurunu katar. Gerilemediği gibi, herhangi bir yöne ve istediği şekilde hareket etmez ama sürekli olarak daha üst bir duruma doğru yükselir. Bu formdaki gelişim, objektif sebeplerden beslenir ve hayal edilebilecek en detaylı sıralama sistemine tabidir. Sonuç olarak, bu gelişim tasavvuru beş unsurdan oluşmaktadır: hareket, ilerleme, nedensellik ilkesine uygunluk, sistem ve son olarak hiç durmama özelliği.³⁵ Şerit, bu gelişim kavramlarının devletin sosyopolitik organizmasına uygulanıp uygulanmayacağını sorgular.

İbn Haldun, göçebe ve şehirleşme aşamalarını incelerken, göçebe toplumun ilerlemesinin şehir üzerinden olduğunu kabul eder. Çünkü köyler medeniyetin kökenidir ve buradan şehirler ortaya çıkar. Ayrıca, tüm davranışların özünde ihtiyaçlar vardır ve bu nedenle bunu tamamlayan her ne varsa onun bir dalıdır. İbn Haldun'a göre bu öncelik masumane bir şekilde gerçekleşmez, insan burada açık olarak müdahale eder. Şehirleşme göçebelerin peşinde oldukları amaçtır. Buna karşılık şehirli geçmişe dönmeyi kabul etmez.³⁶

İbn Haldun'a göre, bu suretle devlet asabiyet tarafından yönetilen ve sayı, güç bakımından daha zayıf olan komşu aşiretleri boyun eğdirmeye muktedir göçebe aşamasından (liderlik aşamasından) şan-şeref tekelleştirilmesi aşamasına (hükümdarlık aşaması) geçer. Bu aşamada, hükümdar desteklenir ve yönetim, ilk muharriki olan asabiyet ile sağlanır. Bu dönem, müsriflik ve israf döneminin başlamasıyla ile sona erer. Bu senaryo içerisinde, devletin yıkılmasına neden olacak şekilde yönetici kendinden önceki hükümdarların topladıklarını heba eder ve yaptıklarını tahrip eder (çöküş aşaması).

İbn Haldun devlet ahlâkını sunmakta çok başarılı olmuştur. İbn Haldun, her bir aşamanın şartları gereği kazanılan ahlâkî değerlerin diğer aşamalara uymadığını göstermiştir. İlk önce devlet, yöneticiden güç ve otoritenin alındığı aşamadan şan-şeref tekelleştirme aşamasına geçer. Sonra da yöneticinin meyveleri topladığı bolluk ve uysallık dönemine, oradan da kendinden önce gelenlerin adetlerine tabi olmakla yetinme aşamasına girer. En sonunda da müsriflik ve israf aşamalarında gelişimini tamamlayarak çöküşünü hızlandırır.³⁷ Buna karşılık, Şerit, gelişimin gerçek anlamıyla bir aşamadan diğer bir üst

³⁵ Age. s.391.

³⁶ Age. s.396.

³⁷ Age. s.399.

aşamaya ilerleme olmadığını düşünür. İbn Haldun'un devlet kavramı devleti insan hayatının bir özelliği olan olgunlaşma döngüsü içinde ele alır (çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlanma ve yaşlılık). Bu kaçınılmaz bir döngüdür ve kasdî olarak takip edilen bir gelişme değildir. Doğrudur, İbn Haldun bir aşamadan diğer aşamaya doğru yapılan hareketi, bütünlüğe doğru ilerlemesi, asabiyetin hükümdara yönelmiş olması hasebiyle bunun nedensellik ilkesiyle uygunluğunu ispatlamak için çok çalışmıştır. Sistemin bir aşamadan diğerine geçerken sürekli olarak kendini tekrar etmesi değil, hükümdarın ahlâkî değerleri ve sonuçlarının bizi yok olmaya sürüklediğini göstermiştir. Buna karşılık, bu gelişim meselesi aslında ileriye doğru bir terakki değil, ahlâkî bir bozulma ve gerilemedir. Devlet hükümdarlık aşamasından sonra sürekli değişim prensibine bağlı kalmaktadır ama daha iyi bir geleceğin vasıtaları olan akli olgunluk ve mükemmelliğin aksine, ahlâkî açıdan, bozulma ve gerileme bu aşamayla beraber devreye girer.³⁸

Bu şekilde, Şerit İbn Haldun'un dönemsellik kavramının entelektüel ve idrak bakımından değeri olduğunu düşünür. Zira yirminci yüzyıl düşünürlerinin zihinlerini meşgul etmiştir. Bilim adamları İbn Haldun'un devletin çıkışı, ilerlemesi, zayıflaması ve çöküşüne dair yaptığı gözlemleri fiziksel evrende incelemeye devam etmektedirler. İbn Haldun'un teorileri sayesinde öngörüler ve buna bağlı olarak kontroller yapabiliyoruz. Şerit'in İbn Haldun'da eleştirdiği nokta şu; teorilerini dönemsellik kavramına varana kadar geliştirmiş olmasına rağmen, devlet söz konusu olduğunda bunu kaçınılmaz olarak kabul ediyor ve değişikliğe tabi olmadığını iddia etmektedir. Böylece, insanın sürekli iyileşme kapasitesini ve isteğini ve olayların gidişatını değiştirme kapasitesini yok saymaktadır.³⁹

Sonuç

Özetlersek, Abdullah Şerit'e göre İbn Haldun'un siyaset düşüncesini birbirine bağlı beş bölüm halinde tartıştık.

Bu makalede ilk olarak Arap devleti meselesi, ilkelerine ve gerçekliğine göre ele alınmıştır. İslâm, Yunan ve Roma medeniyetlerinde bulunmayan ahlâkî prensipleri, Arap devletine sağlamıştır. Buna rağmen, Arap devleti ne İslâmî, ne de Yunan ve Roma yönünde ilerleyememiştir. İslâm tarihinin ilk kırk senesi hariç, kendini yönlendirecek ilkeleri veya koruyacak yasaları olmayan bir devlet olmaya devam etmiştir. Yukarda bahsedildiği üzere, İbn Haldun'un çalışmaları yasal boyutuyla Arap devletinin gerçekliğini ve İslâm öncesinden kalma cahiliye uygulamalarına teslim olmasını

³⁸ Age. s.402.

³⁹ Age. s.410.

açıklamaktadır. Arap devletinin bu cahilane uygulamaları İbn Haldun'u Arap devletindeki hizipçiliği müzakereye sevk etmiştir. Toplumdaki sınıfları birleştiren ve tek ses olmasını sağlayan dinî ve akla dayalı ilkelerin bulunmaması bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, asabiyeti benimsemiş olması da bu parçalanmalara sebebiyet vermiştir. Çünkü iktidara gelmeden önceki amaç birlikteliğin ve uyumun yerine, kısa zamanda iktidara saldırılar almıştır ve de iktidarın nimetleri gasp edilmeye başlanmıştır. Bu da bölünmelere ve çatışmalara yol açmıştır. Dolayısıyla devletin çöküşü hızlanmıştır.

Buradan hareketle, İbn Haldun finansal problemin devletin ahlâkî sistemi üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. İslâmî fetihler ve ganimetlerin elde edilmesi, yönetici konumundaki otoritelerin servet elde etmek için mücadeleye girmelerine neden olmuştur. Buna ilaveten, bu durum yönetici ve halk arasındaki uçurumu derinleştiren ekonomik hoşnutsuzluklara yol açtı. Bu da genel olarak iktisadi ve sosyal koşulların bozulmasına önemli ölçüde sebep olmuştur.

İktisadi mesele çerçevesinde, İbn Haldun yerinde bir tespitle yöneticilerin ahlâklarının sadelik ve lüks seviyeleri arasında olduğunu belirtmiştir. İbn Haldun başka ülkelere de sıçrayan ve Arap devletini derin, hızlı ve sürekli olarak hırpalayan lüks konusuna özel ilgi göstermiştir. Ayrıca, Arap devleti ile onun bozulmasında rol oynayan dâhili ihtilallerin patlak vermesi arasındaki bağlantıyı da tahkik etmiştir.

İbn Haldun'a göre, devletin lüksü ve kaotik toplum arasındaki bu diyalektik, gelişmeyi destekleyen bir durum değildir. Bundan ziyade, kısa sürede amaçsız bir döngüsellik neden olmaktadır. Her devlet sadelikten doğar, sonrasında lüks ve gerileme ile sona erer. Onun devamından gelen devlet de aynı kaynaktan çıkar ve aynı kaderle son bulur.

Bu bakış açısından, Şerit şu sonuca varır: Günümüz Arap toplumlarının gerçekliği ve tabiatına eleştirel bir bakış açısı, Arap toplumun unsurlarının İbn Haldun'un Mukaddime'sindeki teşhisleri yaptığı zamandan bu yana çok da değişmediğini göstermektedir. Bu toplulukların temeli halen aşiret, kabile, mezhepçi ve etnik taraftarlığa dayanmaktadır. Benzer şekilde, güç ve hâkimiyet mücadelesi halen kaderini yöneten yasa olmaya devam etmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana, Arap toplumları devleti ve toplumu inşa etmeyi amaçlayan Arap Milleti projesi yolunda ilerlemektedirler. Ama bu proje başarısız olmuştur. İster tek bir ülke veya bölgede olsun, partizanlık tüm gücüyle geri dönmüştür. Olayların gidişatı İbn Haldun'un çalışmalarını haklı çıkardığı için bu durum bir kez daha İbn Haldun'un kavramlarının Arapların zihnini meşgul etmesine neden oldu. Şunu da belirtmek gerekir ki; paralel olmakla beraber, Şerit çağdaşı olan Malek Bennabi'den oldukça manidar şekilde ayrılmaktadır. Her ikisi de aynı

hedefin peşindeydiler ve ikisi de kapsamlı bir reform tasarlıyorlardı. Ama buna rağmen, İbn Haldun teorisinin yorumlanması ve adaptasyonu bakımından birbirlerinden ayrılmaktaydılar. Bu açıdan, Şerit'in İbn Haldun teorisinin yorumlanmasında çok daha fazla yöntemsel olarak analitik ve İbn Haldun'un hayata geçirmek istediği zengin kavramları ihata edecek şekilde kapsamlı olduğunu görmekteyiz.

Bu bakımdan Şerit'in yaklaşımı, toplum, entelektüalizm ve yaratıcı zihniyet odaklı olmakla beraber, İbn Haldun'dan seçme kavramlara dayanan Malek Bennabi'nin entelektüel reform ve siyasi teori yaklaşımından ayrılmaktadır. Malek Bennabi'de Şerit'in söyleminde bulunan katılımcı derinlik bulunmaz.

- Malek Bennabi daha kavramsaldı. İbn Haldun'un çalışmalarından yararlanmıştı. Medeniyet kuramı açısından değerlendirmiştir.
- Şerit sosyal bilimci gözüyle değerlendirmişti. İbn Haldun'un eleştiriciliğini İbn Haldun üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Malek Bennabi ise medeniyet bakımından ele almıştır. İbn Haldun, ulus döngüsü derken, Bennabi medeniyet döngüsü demiştir. Bennabi İbn Haldun üzerine ilaveler yaparak Medeniyet kavramına doğru yönelmiştir. Şerit ise değerlendirmiş ve eleştirmiştir.

İbn Haldun devletin çöküşüne ve sebeplerine geniş yer verir. Şerit'e göre, bu konuda İbn Haldun'un en önemli tezi, devletin çöküşünde en başta dâhili etkenleri ele almasıdır ve bunları çöküş için kanıtlanmış olgular olarak kabul etmesidir. İbn Haldun, yabancı akınları devletin çökme sebeplerinden biri olarak reddetmez. Bununla birlikte, asabiyetin sosyal ve siyasi güçleri toplamasının veya dış saldırıları karşılama zorlaştığı dağılmanın derecesi oranında dış hücumların başarı şansı olabilmektedir. Bu anlamda, Şerit, güncel olayların gidişatı ve Arap dünyasındaki çatışmalara bakarak İbn Haldun'un düşüncelerinin önemini koruduğunu düşünmektedir.

İbn Haldun devletin parçalanmasında ve gerilemesinde zulme, rüşvete, gücün tekelleşmesine ve halka uygulanan vergilere çok önemli bir rol atfetmiştir. İbn Haldun'a göre, kralı korumak için siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel boyutları tümüyle kapsayan reformların sürekli olarak yapılması gerekmektedir. Şerit'e göre, İbn Haldun'un bu tavsiyesine bugünkü Arap devletlerinin onun zamanına kıyasla çok daha acil olarak ihtiyacı vardır. Son Arap devrimleri bunun canlı örnekleridir.

İbn Haldun'un farklı dönem ve farklı coğrafyalarda bulunan Arap toplumunun yönetim sorunları üzerindeki benzeri görülmemiş bilimsel ve metodolojik gözlemleri, Şerit'in gözünde onu sosyal gerçeklerin çalışılması için sosyologları doğru yönlendiren en büyük

düşünür haline getirmiştir. Bu alanda çizdiği yol raslantısallıktan uzaktı ve hiç bir şekilde dayatma veya metafiziksel ve teolojik yorumlar içermemekteydi. Ayrıca, yorumları ve tahlilleri Arap toplumunun içinden gelmekteydi ve dışardan gelen farklı rasyonel veya sosyal çevrelerin etkisinde değildi. Bu aydınları şuna karşı uyardı: Bize özgü problem ve gerçekleri dikkate almadan dışardan ithal ettiğimiz insani bilimler, iş görmek için teorik ve uygulamalı eğitimini almadan dışardan ithal edilen hassas ve karmaşık makinelere benzer. Kendi akli ve kültürel yetkinliklerimiz ile oluşturduğumuz natamam bilim veya makine, dışardan tamamıyla bir bilimi veya karmaşık bir cihazı almaktan daha iyidir.

İbn Haldun bilimsel düşüncedeki noksanlıklarımızı ve zayıflıklarımızı ortaya çıkarmıştır. Bir gün, milletine saldırmak veya mirasına ve medeniyetine sahip çıkmamakla suçlanmaktan korkmadı. Bu bağlamda Şerit, Arap aydınlarını hataları örtmekten vazgeçmeye, gelecek kuşaklar için tarihe milliyetçilik, din, dil, edebiyat ve medeniyet hakkında büyük laflarla renk katmaya, fikri olgunluk sürecini başlatmaya ve utanç verici ama aydınlatıcı gerçekleri açıklamak üzere cesaretlenmeye davet etmektedir. Kaos, zulüm ve çürüme gibi bugünkü Arap devletlerini küçük düşüren ne varsa gerileme veya bir çeşit bozulma olarak düşünülmemelidir. Bundan ziyade, aşılması gereken karanlık tarihin ve medeni geçmişin doğal uzantısı olarak görülmelidir.

Şerit'in İbn Haldun'un siyaset düşüncesini tahkik etmek için harcadığı çaba onu eleştirmekten alıkoymamıştır. Onu büyük bir adam ve deha olarak takdir etmeyi bir kenara bırakarak, ona karşı sivri eleştiriler yapmaktan kaçınmamıştır. Eleştirileri farklı noktalara odaklanmıştır:

İlk olarak, daha iyi bir gelecek için benzeri görülmemiş bir tarzda açıkladığı ve incelediği Arap realitesini sınırlandırırken takındığı tutum. Medeniyetlerinin uzun tarihi boyunca mucizeler yaratmış olan insan iradesine inancı yokmuş gibi fikir beyan ederek, İbn Haldun ancak yolun yarısına kadar gidebilmiştir.

İkincisi, aile meselesi, çok eşlilik, özellikle iktidarda olanların arasında Arap ailesinin dağılması, kölelik problemi gibi yönetim konusu ile bağlantılı sorunları, bunların Arap toplumunun nüfuzlu kesimlerinin ahlâkına zarar veren yönünü ve buna ek olarak bugün halen taşıdığımız siyasetçilerin dokunulamaz olduğu mantığını ihmal etmiştir.

Üçüncü olarak, sorumluluk, erdem, değerler ve bunların siyasetteki rollerini görmezden gelmiştir. İbn Haldun'un ahlak düşüncesine siyasetin maddi yönü hâkim olmuştur. Bu da

onun anayasa konusunu ve anayasanın yönetici kurumların ahlâkî ve etik sapmasındaki ve halkın haklarının korunmasındaki rolünü ihmal etmesine neden olmuştur.

Şerit, İbn Haldun'u eksikliklerinden dolayı eleştirmenin haksızlık olduğunu kabul etmektedir çünkü her şeyden önce kendi döneminin bağlamında ele alınmalıdır ve bugünkü tarihi materyale bakarak yargılanmamalıdır. Bununla birlikte Şerit, İbn Haldun'un insani meseleler hakkında doğru bilimsel araştırmalar yapılması bakımından eşi görülmemiş bir deha olduğunu vurgulamakta ve bu şekilde eleştirisini temize çıkarmaktadır.